

†WALTER BURKERT
(2.2.1931 – 11.3.2015)

ΥΠΗΡΞΕ γίγαντας μεταξύ των μελετητών του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Ο Walter Burkert παρήγαγε ερευνητικό έργο γιγαντιαίων διαστάσεων με απήχηση πολύ πέρα από τον κόσμο των κλασικών σπουδών. Συνδύαζε τρομακτικό πλούτο γνώσεων, εξαιρετη ικανότητα έκθεσης επιχειρημάτων τόσο στα γερμανικά όσο και στα αγγλικά (κέρδισε επάξια το 2003 το βραβείο δοκιμιακού λόγου Sigmund Freud) και μια διανοητική περιέργεια που διακρινόταν για τη σφοδρότητα και το εύρος της.

Η αγάπη και ο θαυμασμός του για την αρχαία ελληνική λογοτεχνία και φιλοσοφία ήταν πασιφανείς· ωστόσο, η προσέγγιση που υιοθέτησε για τη μελέτη του αρχαίου κόσμου δεν ήταν ούτε κλασικιστική, ούτε ιδεαλιστική. Πάντα αναζητούσε διασυνδέσεις με τον στοχασμό και την εμπειρία άλλων αρχαίων πολιτισμών – «Ιρανικά στοιχεία στον Αναξιμανδρο» (Burkert 1963)* ήταν ο τίτλος ενός πρώιμου άρθρου του. Με τρόπο πιο αμφιλεγόμενο, υποστήριζε πως η μορφή των αρχαιοελληνικών θρησκευτικών πρακτικών είχε σφυρηλατηθεί αποφασιστικά κατά τη μακρά προϊστορία του *homo sapiens* ως κυνηγού· αναζήτησε μάλιστα αναλογίες για τις πρακτικές αυτές ακόμα και στη συμπεριφορά των ζώων.

Η πρώτη μείζων μελέτη του ήταν μία πραγματεία για τον φιλόσοφο και σοφό Πυθαγόρα (Burkert 1962 [= Burkert 1972a]).² Με αριστοτεχνική επιστημονική δεξιοτεχνία ο Burkert φώτισε την ανάπτυξη των παραδόσεων γύρω από την πρώιμη αυτή μορφή που δεν άφησε γραπτό έργο. Αυτό που μένει, σύμφωνα με τον Burkert, όταν αφαιρεθούν οι μεταγενέστερες επιμειξίες, είναι η μορφή ενός σοφού της αρχαϊκής περιόδου, ένα είδος θαυματουργού σαμάνα μάλλον, παρά επιστήμονα με τη σύγχρονη έννοια.

* Υπενθυμίζεται ότι οι εντός κειμένου βιβλιογραφικές παραπομπές, καθώς και οι υποσημειώσεις στην νεκρολογία του W. Burkert αποτελούν προσθήκες προς διευκόλυνση του αναγνωστικού κοινού της *Αριάδνης*.

² Η μονογραφία αυτή ήταν η επ' υφηγεσία διατριβή του W. Burkert, η οποία δημοσιεύτηκε την ίδια χρονιά που κατατέθηκε. Είχε προηγηθεί η διδακτορική του διατριβή (BURKERT 1955) που δεν έχει δημοσιευτεί αλλά που διατηρεί ακόμα την αξία της – βλ. και RIEDWEG 2015, 667 «...promovierte er als 24-Jähriger an der Universität Erlangen mit der bis heute lesenswerten Arbeit 'Zum altgriechischen Mitleidsbegriff'».

Το επόμενο βιβλίο του ήταν μια μελέτη της θυσίας στην αρχαία Ελλάδα· έφερε τον τίτλο *Homo Necans* ('ο φονεύων άνθρωπος') (Burkert 1972β),³ έναν τίτλο-ζοφερό υπαινιγμό στη μελέτη του Johan Huizinga *Homo Ludens* ('ο παίζων άνθρωπος') για τη σημασία του στοιχείου του παιχνιδιού στον πολιτισμό. Ο ελβετός συγκριτολόγος Karl Meuli είχε υποστηρίξει ότι η αρχαιοελληνική θυσιαστήρια τελετουργία προερχόταν από την 'κωμωδία της αθώτητας', πρακτική μέσω της οποίας οι κυνηγοί υποκρίνονταν είτε ότι δεν έφταιγαν οι ίδιοι που σκότωσαν τη λεία τους, ή ότι πράγματι δεν είχαν σκοτώσει καθόλου. Ο Burkert συνδύασε αυτή την ιδέα με τις δημοφιλείς τότε θεωρίες των μελετητών της συμπεριφοράς των ζώων, και κυρίως του Konrad Lorenz, σχετικά με την εγγενή επιθετικότητα στα ζώα και τους ανθρώπους.

Για τον Burkert η θυσία ήταν ένας μηχανισμός, ο οποίος από τη μια διοχέτευε την ανθρώπινη επιθετικότητα εναντίον ενός ζώου και από την άλλη (μέσω του μηχανισμού του Meuli) επιζητούσε ένοχα να αρνηθεί την ύπαρξη της επιθετικότητας. Μέσα σε μια τέτοια εμπειρία ιερού τρόμου, βιωμένη συλλογικά, τέθηκαν – κατά τον Burkert – τα θεμέλια για την ανθρώπινη κοινωνία. Όπως και η Jane Harrison, για την οποία έτρεφε θαυμασμό, ο Burkert κοίταζε πίσω από την επιφάνεια των ραφιναρισμένων ολύμπιων θεών με σκοπό να διακρίνει στην αρχαία ελληνική θρησκεία κάτι πρωτόγονο, απώτατα βαθύ και πρωταρχικό: 'Λυκάνθρωποι γύρω από τον μαγειρικό τρίποδα' είναι ο χαρακτηριστικός τίτλος ενός κεφαλαίου.

Με τη μελέτη του *Δομή και Ιστορία στην Αρχαία Ελληνική Μυθολογία και Τελετουργία* (Burkert 1979) ο Burkert επαναδιατύπωσε αυτή τη θέση σε μια ευγενική αντιπαράθεση με την άλλη ανανεωτική, και πολύ περισσότερο διανοουμενίστικη, προσέγγιση της εποχής, τον στρουκτουραλισμό των C. Lévi-Strauss και J.-P. Vernant: ο τίτλος 'Ιστορία εναντίον Δομής' θα είχε ίσως αποδώσει ακριβέστερα το επιχείρημα αυτής της μελέτης.

Το εκτενές έργο του Burkert *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας*, δημοσιευμένο αρχικά στα γερμανικά το 1977 (Burkert 1977),⁴ ευθύς αναγνωρίστηκε ως αριστουργηματικός συνδυασμός ευρυμάθειας και ευσύνοπτης παρουσίασης· έφερε μάλιστα ξανά στην επιφάνεια το ζήτημα της εξάρτησης του ελληνικού πολιτισμού από άλλους αρχαίους πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής, θέμα το οποίο κυριάρχησε στα γρα-

³ Η αγγλική μετάφραση του βιβλίου αυτού (BURKERT 1983) υπήρξε « billet d'entrée dans le champ de l'histoire religieuse » (BARBU 2007, 8). Με ανάλογο status και η αγγλική μετάφραση της *Αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας* (BURKERT 1985), η οποία κατέστησε το βασικό αυτό εγχειρίδιο (που θα αναφερθεί και παρακάτω) σύμφωνα με την E. Kearns «the standard general work on the subject» (KEARNS 1987, 215).

⁴ Βλ. και παραπάνω υποσημ. 3.

πτά του στο εξής – και έθεσε την ατζέντα για κάποιες από τις πιο ανανεωτικές προσεγγίσεις άλλων μελετητών τις τρεις τελευταίες δεκαετίες.

Ο Burkert έμαθε την ακαδημαϊκή, μια μη επιζώσα ανατολική σημιτική γλώσσα, και στη σύντομη αλλά ευφυή μελέτη του *Η Ανατολίζουσα Επανάσταση* (Burkert 1984) υποστήριξε ότι οι Αρχαίοι Έλληνες οφείλουν στους γειτονικούς πολιτισμούς όχι μόνο θρησκευτικά, ποιητικά και κοσμολογικά, αλλά και καλλιτεχνικά δάνεια. Αναγνωρίζοντας τον ρατσισμό που εμφιλοχωρούσε σε εγχειρήματα του 19ου αιώνα να αρνηθούν οποιαδήποτε οφειλή, προοικονόμησε τη *Μαύρη Αθηνά* του Bergal, ενώ ταυτοχρόνως απέφυγε τις υπερβολές εκείνης της μελέτης.

Αναγνώριση της τολμηρής θεωρητικής του σκέψης υπήρξε η πρόσκληση να δώσει τις Διαλέξεις Gifford στη φυσική θεολογία το 1989.⁵ Από αυτές προέκυψε η μελέτη *Η Δημιουργία του Ιερού: ίχνη βιολογίας στις πρώιμες θρησκείες* (Burkert 1996), όπου επιχείρησε να αποδώσει μορφές δράσης που είναι κοινές σε πολλές θρησκείες (όπως η θυσία, η εξιλέωση, οι αποδιοπομπαίοι τράγοι, οι προσφορές και η μυθοπλασία) σε βιολογικές επιταγές. Η ακολουθία των όρων ‘children, sacrifice of’, ‘chimpanzee’, ‘Christianity’ στο ευρετήριο του βιβλίου είναι χαρακτηριστική της προσέγγισης. Όπως υποδηλώνει ο υπότιτλος ‘πρώιμες θρησκείες’, πρόκειται για μια παλινδρόμηση στις μεγάλες θεωρίες προέλευσης της θρησκείας που διατύπωσαν οι ιδρυτές της ανθρωπολογίας τον 19ο αιώνα, οι οποίες όμως εγκαταλείφθηκαν τον 20ό αιώνα με την άνοδο της βρετανικής παράδοσης που βασίζεται στην επιτόπια έρευνα. Όταν δημοσιεύτηκε, ήταν μια προσέγγιση μεμονωμένη. Από τότε, όμως, ο κλάδος της γνωσιακής επιστήμης της θρησκείας έχει θέσει τον ίδιο φιλόδοξο στόχο.

Άλλα βιβλία του περιλαμβάνουν τις *Αρχαίες Μυστηριακές Θρησκείες* (Burkert 1989), μια πυκνή αλλά εναργή σύνθεση η οποία δίνει έμφαση στη δραστική εμπειρία της μύησης (σε αντίθεση με υποσχέσεις αναφορικά με τη μετά θάνατο ζωή), καθώς και το πόνημα *Βαβυλών, Μέμφις και Περσέπολις: ανατολικά συμφραζόμενα του ελληνικού πολιτισμού* (Burkert 2004), μια μελέτη για την ανταλλαγή κοσμολογικών ιδεών. Τα *Μικρά Μελετήματά* του (Burkert 2001-2011) καλύπτουν την απίστευτη έκταση των οκτώ τόμων και περιλαμβάνουν αρκετά από τα καλύτερα δείγματα της δουλειάς του και του φιλολογικού του ταλέντου.

Όπως διάφοροι σύγχρονοι μελετητές της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, ο Burkert μεγάλωσε σε πολύ διαφορετικό θρησκευτικό περιβάλλον, ως γιος λουθηρανού πάστορα στη Νότια Γερμανία. Το μεγαλύτερο μέρος της καριέρας του διδάξε στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης ως καθηγητής στην έδρα Κλασικής Φιλολογίας (και στην ειδικότητα των Αρχαίων Ελ-

⁵ Στο Πανεπιστήμιο St Andrews της Σκωτίας.

ληνικών). Με το ξεχωριστό ανάστημά του, ψηλό κι ελαφρά κυρτωμένο, συνιστούσε μια ευγενή και καλοκάγαθη παρουσία σε κάθε συνέδριο που είχε θέμα την αρχαία ελληνική θρησκεία: παρακολουθούσε προσεκτικά τις συνεισφορές και των νεότερων και των πρεσβύτερων και στο τέλος συνόπιζε όλη τη συζήτηση με φυσικότατη στην άνεσή της επιδεξιότητα.

Απέφευγε τα πολλά λόγια, όμως μόλις παρουσιαζόταν κάποιο θέμα που τον είλκυε διανοητικά, ζώηρευε αυτομάτως.

Τα βιβλία του μεταφράστηκαν σε πολλές γλώσσες, κατέλαβε σχεδόν όλες τις περίβλεπτες θέσεις επισκέπτη καθηγητή, και τον έραιναν παντού με τιμές – με κορυφαία το Βραβείο Balzan το 1990. Σε όλα αυτά, όμως, εκείνος δεν έδινε αξία μεγαλύτερη απ' όση έχουν.

Robert Parker
New College, Oxford
robert.parker@new.ox.ac.uk

[ελλην. μετάφρ.: Λ. Αθανασάκη και Α. Καβουλάκη]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- BARBU, D. 2007. Entretien avec Walter Burkert. *ASDIWAL. Revue genevoise d'anthropologie et d'histoire des religions* 2: 7-15.
- BURKERT, W. 1955. *Zum altgriechischen Mitleidsbegriff*, διδ. διατριβή. Friedrich-Alexander-Universität, Erlangen.
- _____, 1962. *Weisheit und Wissenschaft: Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon*. [Erlanger Beiträge zur Sprach- und Kunstwissenschaft, 10.] Nürnberg: H. Carl.
- _____, 1963. Iranisches bei Anaximander. *Rheinisches Museum [für Philologie]* 106: 97-134.
- _____, 1972α. *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, μτφρ. E.L. Minar, Jr. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- _____, 1972β. *Homo Necans: interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen*. [Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten, 32.] Berlin: De Gruyter (2. um ein Nachwort erweiterte Auflage, 1997).
- _____, 1977. *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*. [Die Religionen der Menschheit, 15.] Stuttgart: W. Kohlhammer (2., überarbeitete und erweiterte Auflage, 2010).
- _____, 1979. *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. [Sather Classical lectures, 47.] Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.

- _____, 1983. *Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, μτφρ. P. Bing. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- _____, 1984. *Die orientalisierende Epoche in der griechischen Religion und Literatur*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- _____, 1985. *Greek Religion: archaic and classical*, μτφρ. J. Raffan. Oxford: Blackwell.
- _____, 1989. *Ancient Mystery Cults*. [Carl Newell Jackson lectures, 1.] Cambridge Mass./London: Harvard University Press.
- _____, 1992. *The Orientalizing Revolution: Near Eastern influence on Greek culture in the early Archaic age*, μτφρ. M.E. Pinder & W. Burkert. [Revealing Antiquity, 5.] Cambridge Mass./London: Harvard University Press. (Αναθεωρημένη έκδοση, 1998.)
- _____, 1996. *Creation of the Sacred: tracks of biology in early religions*. Cambridge, Mass./London: Harvard University Press.
- _____, 2004. *Babylon, Memphis, Persepolis: eastern contexts of Greek culture*. Cambridge, Mass./London: Harvard University Press.
- _____, 2001-2011. *Kleine Schriften I-VIII*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- KEARNS, E. 1987. Burkert (W.), *Greek Religion: archaic and classical*, trans. J. Raffan. Oxford: Basil Blackwell. 1985. *JHS* 107: 215-218.
- RIEDWEG, C. 2015. Walter Burkert^f. *Gnomon* 87: 666-671.

Νεοελληνικές μεταφράσεις έργων του W. Burkert

- BURKERT, W. 1993α. *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία: αρχαϊκή και κλασική εποχή*, μτφρ. Ν. Μπεζαντάκος & Α. Αβαγιανού. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- _____, 1993β. *Ελληνική Μυθολογία και Τελετουργία: δομή και ιστορία*, μτφρ. Η. Ανδρεάδη. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- _____, 1997. *Μυστηριακές Λατρείες της Αρχαιότητας*, μτφρ. Ε. Ματθαίου. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- _____, 2003. *Αρχαίος Ελληνικός Πολιτισμός: η επίδραση της Ανατολής*, μτφρ. Α. Λογιάκη, επιμ. Α. Στεφανής. Αθήνα: Παπαδήμας.
- _____, 2009. *Βαβυλών, Μέμφις, Περσέπολις*, μτφρ. Π. Κουμούτση. Αθήνα: Ενάλιος.
- _____, 2011. *Homo Necans: ανθρωπολογική προσέγγιση στη θυσιαστήρια τελετουργία και τους μύθους της αρχαίας Ελλάδας*, μτφρ. Β. Λιαπής. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- _____, 2016. *Πρωτόγονες Απαρχές: τελετουργία και μύθος στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Ν. Καλταμπάνος. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

